UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Visiedocument

Beroepsvereniging Docenten Theater en Drama

Dieleman, C.; Boidin, M.; Heijdanus-de Boer, E.; van Gemert, J.; Jacobs, B.; Klarenbeek, D.; de Lange, I.; Ubbels, T.

Publication date
2017

Document Version
Final published version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Dieleman, C., Boidin, M., Heijdanus-de Boer, E., van Gemert, J., Jacobs, B., Klarenbeek, D., de Lange, I., & Ubbels, T. (2017). *Visiedocument: Beroepsvereniging Docenten Theater en Drama*. Beroepsvereniging Docenten Theater en Drama (BDD).

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:15 Sept 2026

VISIEDOCUMENT

BEROEPSVERENIGING
DOCENTEN
THEATER EN
DRAMA

Cock Dieleman (redactie)
Marja Boidin
Etje Heijdanus-de Boer
Jan van Gemert
Bas Jacobs
Debbie Klarenbeek
Ingeborg de Lange
Tineke Ubbels

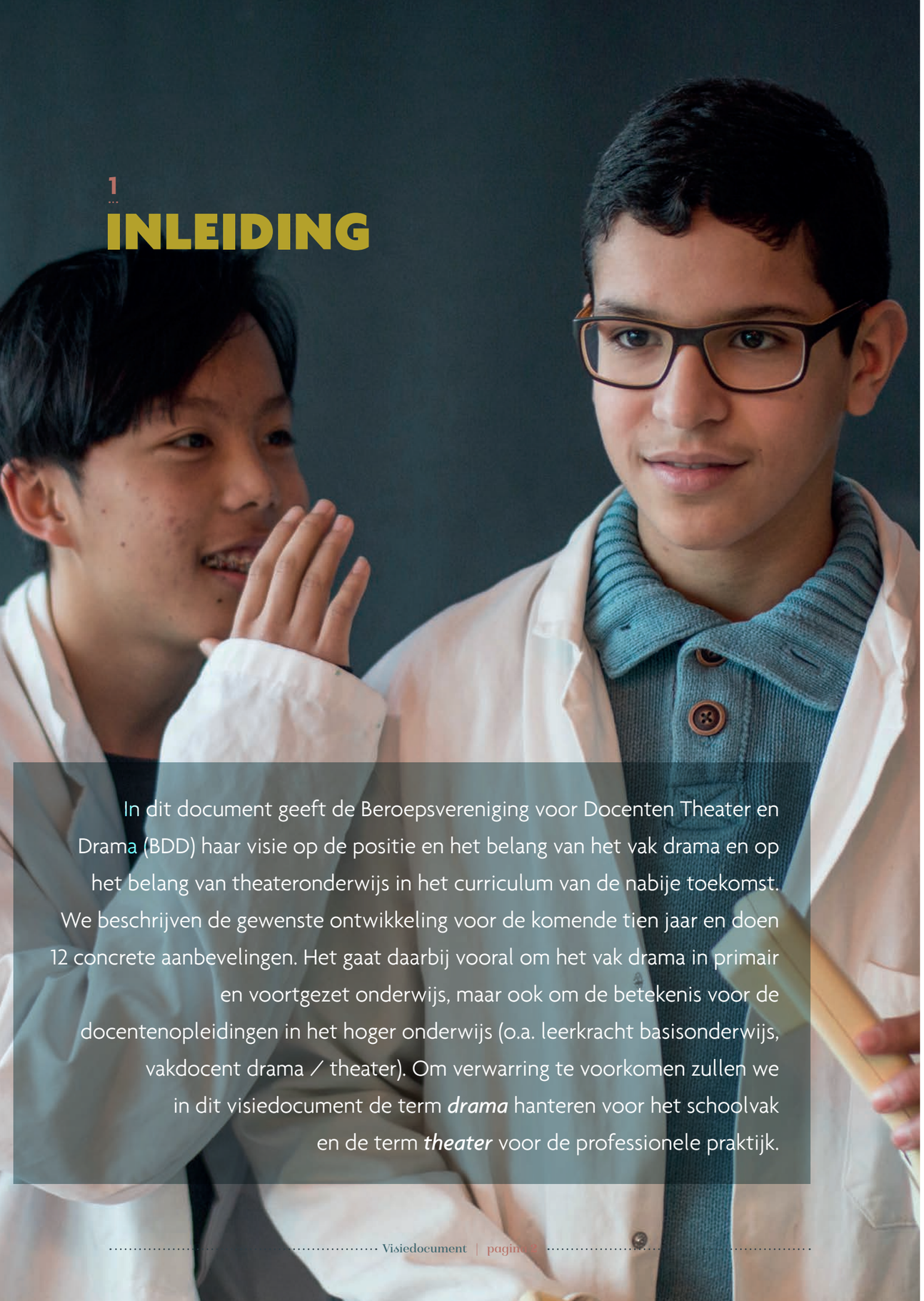

1

INLEIDING

In dit document geeft de Beroepsvereniging voor Docenten Theater en Drama (BDD) haar visie op de positie en het belang van het vak drama en op het belang van theateronderwijs in het curriculum van de nabije toekomst. We beschrijven de gewenste ontwikkeling voor de komende tien jaar en doen 12 concrete aanbevelingen. Het gaat daarbij vooral om het vak drama in primair en voortgezet onderwijs, maar ook om de betekenis voor de docentenopleidingen in het hoger onderwijs (o.a. leerkracht basisonderwijs, vakdocent drama / theater). Om verwarring te voorkomen zullen we in dit visiedocument de term ***drama*** hanteren voor het schoolvak en de term ***theater*** voor de professionele praktijk.

2

DRAMA

CREATIEF LEREN HANDELEN EN HANDELEND LEREN

Theater is een interdisciplinaire kunstvorm. Volgens Chiel Kattenbelt (2006) is theater zelfs de enige kunstvorm "capable of incorporating all other arts without being dependent on one of these in order to be theatre" (32). Theater en drama kunnen dus andere kunsten, zoals literatuur, beeldende kunst, muziek en film in zich verenigen zonder hun eigenheid te verliezen. Die eigenheid zit in het inzetten van het eigen lichaam en de stem als medium om een verbeelde werkelijkheid weer te geven. Het gebruik van lichaam en stem als medium maken dat bij theater de communicatie altijd voorop staat. Niet alleen communicatie met een publiek, maar ook communicatie tussen de spelers in de vorm van taal en/of beweging. Net als bij de andere kunstvakken wordt er in drama een onderscheid gemaakt tussen actief (zelf doen), receptief (kijken naar) en reflectief onderwijs. Omdat het lichaam in het theater het belangrijkste communicatiemiddel is, komen in drama juist de belichaamde kennis en vaardigheden samen. Door actief dramaonderwijs trainen leerlingen niet alleen hun geheugen, hun taalvaardigheid, hun lichaam en hun verbeelding, maar oefenen ze zich ook in sociale vaardigheden door met hun eigen lichaam te communiceren, zich in te leven in het perspectief van de 'ander' en daarop te reflecteren. Door drama maken leerlingen dus 'spelenderwijs' kennis met aspecten die van groot belang zijn voor een actief burgerschap, zoals conflicthantering, sociale verantwoordelijkheid, en het omgaan met diversiteit: "Dit speels onderzoeken levert leerlingen meestal een aantal inzichten op. In die zin biedt drama een context waarbinnen leerlingen zich leren verplaatsen in een ander en waarbinnen ze tegelijkertijd hun eigen plek le-

AANBEVELING 1

Zorg dat in de toekomst de naamgeving van het kunstvak op school (thans drama) meer in lijn is met de naamgeving van de kunstdiscipline in het werkveld (theater).

ren ontdekken in een steeds groter wordende wereld." (Heijdanus, e.a. 2016, 22).

Theater is ook een kunstvorm, waarin de factoren tijd en ruimte een belangrijke rol spelen. Theater vindt altijd in het hier en nu plaats. Een video-opname van een toneelstuk kan nooit de essentie van het directe samenkomen van makers en toeschouwers vervangen. Die ontmoeting tussen acteurs en publiek op hetzelfde moment en in dezelfde ruimte is dan ook een essentieel onderdeel van receptieve theatereducatie (leerlingen bezoeken een theatervoorstelling). Maar ook in actief drama-onderwijs is dat 'hier en nu' van groot belang. Drama is creatief handelen en handelend leren, waarbij leerlingen bijvoorbeeld in een improvisatie-oefening met gebruik van het eigen lichaam en de zintuigen samen tot een oplossing van een (sociaal) probleem moeten komen. Ze doen dit door goed te luisteren naar hun medespeler en mee te gaan in zijn of haar creatieve ideeën. In dit spelproces gaat het niet over 'goed of fout'. Het gaat er om met elkaar in dialoog te gaan, waardoor je tegelijkertijd jezelf en de ander beter leert kennen. Zo leert de leerling reflecteren op het eigen handelen: "Het is een cognitief proces dat plaatsvindt om van ervaringen te leren door persoonlijke verken-

> JE EIGEN PLEK LEREN ONTDEKKEN IN EEN STEEDS GROTER WORDENDE WERELD

ning en samenwerking met anderen." (Heijdanus, e.a. 2016, 76). Drama kan dan ook een belangrijke rol spelen in de identiteitsontwikkeling van leerlingen Het is van groot belang dat ze zich daarbij in een veilig leerklimaat durven te uiten. Juist om die reden is professionele begeleiding van drama een voorwaarde voor de vormende waarde ervan.

3

HUIDIGE POSITIE VAN DRAMA

Zowel in het primair als in het voortgezet onderwijs heeft drama In het aanbod van de kunstvakken een bescheiden plaats. Uit de Monitor cultuuronderwijs primair onderwijs 2013-2014 (2014) blijkt dat tekenen/handvaardigheid en muziek op vrijwel alle basisscholen in zowel onder-, midden- als bovenbouw worden aangeboden. Drama/spel wordt in groep 2 op 88% van de scholen aangeboden, maar in groep 7 is dat percentage geslonken tot 66% (Hoogeveen, Beekhoven, Kieft, Donker & Van der Grinten, 2014). Zowel voor muziekonderwijs als voor tekenen/handvaardigheid geldt bovendien dat op ongeveer tweederde van de scholen gebruik wordt gemaakt van een methode. Voor drama en dans is dat slechts op 35%, respectievelijk 32% van de scholen het geval (Kruiter, Hoogeveen, Beekhoven, Kieft & Bomhof 2016). De recente peiling Kunstzinnige Oriëntatie van de Onderwijsinspectie (2017) bevestigt grotendeels dit beeld.

Uit de meest recente Monitor cultuureducatie voortgezet onderwijs (2017) blijkt dat In het voortgezet onderwijs drama in de onderbouw op 40 procent van de scholen aan bod komt, hetzij als afzonderlijk vak hetzij als onderdeel van geïntegreerd cultuuronderwijs (Kruiter e.a. 2017). Als eindexamenvak kan drama op 11 procent (vmbo) en 24 procent (havo / vwo) van de scholen gekozen worden. (Kruiter e.a. 2017). Theatereducatie heeft in het VO een impuls gekregen door de invoering van de examenmogelijkheid voor drama in 1993 en de invoering van het vak Culturele en Kunstzinnige Vorming (CKV) in 1998. Met name binnen het verplichte interdisciplinaire vak CKV bleek theaterbezoek een van de meest populaire culturele activiteiten te zijn (Dieleman 2010). Op dit moment geldt echter nog steeds dat het aantal docenten voor CKV met voldoende kennis over theater veel lager is dan voor beeldende vorming en muziek. Zij zijn meestal opgeleid in een ander kunstvak of in Nederlands, vreemde talen of geschiedenis.

In zijn algemeenheid kan dus gesteld worden dat, hoewel dramatische vaardigheden in zeer algemene formuleringen wel in de kerndoelen zijn opgenomen, de kennis en vaardigheden om alle aspecten van drama – actief, receptief en reflectief – in een doorgaande leerlijn aan bod te laten komen, zowel in het primair als in het voortgezet onderwijs onvoldoende aanwezig zijn.

4

VISIE VOOR DE TOEKOMST

DRAMA ALS VERBINDENDE FACTOR IN HET HART VAN HET ONDERWIJS

Vanwege het vakoverstijgende en verbindende karakter verdient drama een plek in het hart van het onderwijs. Het kan tegelijkertijd de verbindende factor zijn tussen de verschillende kunstdisciplines én tussen de kunstvakken en andere leergebieden van het onderwijs, zoals taalonderwijs en geschiedenis. Er is wetenschappelijk bewijs dat dramalessen een positieve invloed kunnen hebben op de taalvaardigheid van leerlingen en op sociale vaardigheden als empathie, perspectiefwisseling en regulering van emoties (Winner, Goldstein & Vincent-Lancrin 2013; Bosch & Dieleman 2017). Ook moreel redeneren over bijvoorbeeld ethische kwesties is een vaardigheid die bij uitstek door drama geoefend kan worden door morele dilemma's in dialoog met elkaar te bespreken en in spel te communiceren en beleven Het gaat hier niet zo zeer om effecten op specifieke academische vaardigheden maar juist om effecten op alledaagse vaardigheden, die uit de aard van drama logisch verklaard kunnen worden. Het is immers heel plausibel dat door zich in te leven in een rol kinderen leren zich in een ander te verplaatsen en zich voor te stellen hoe anderen denken en voelen (Heijdanus e.a. 2016, 26).

Drama heeft dus aantoonbare effecten die heel dicht bij de kunstvorm zelf liggen en meer zijn dan louter transfereffecten, d.w.z. effecten die van het ene leergebied op het andere overgaan (Winner, Goldstein & Vincent-Lancrin 2013; Bosch & Dieleman 2017). Leerlingen leren door drama flexibel te reageren op allerlei situaties zonder dat ze daarbij direct afgerekend worden op hun mening. De discussie over de vraag of kunstonderwijs vooral intrinsieke of instrumentele waarde heeft, is op drama dan ook veel minder van toepassing. Drama kan immers tegelijkertijd intrinsiek én instrumenteel zijn. Het is bij uitstek geschikt om aan vakoverstijgende en zogenaamde 21e eeuwse vaardigheden te werken, zoals communiceren, samenwerken, zelfregulering, creatief denken, kritisch denken en problemen oplossen. De kracht van theater is dat die 21e eeuwse vaardigheden niet het specifieke doel van een theaterles hoeven te zijn, maar als vanzelf aan bod komen.

> BIJ UITSTEK GESCHIKT OM AAN 21E EEUWSE VAARDIGHEDEN TE WERKEN

AANBEVELING 2

Drama heeft zowel intrinsieke als instrumentele waarde. Het is doel en middel tegelijkertijd. Docenten en/of leerkrachten moeten zich daar bewust van zijn om de dramalessen tot hun recht te laten komen.

5

PRIMAIR EN SPECIAAL ONDERWIJS

SAMENHANG VERGROTEN

De kern van drama is 'spelend leren', wat direct aansluit bij het spontane spel, dat van nature onderdeel uitmaakt van de leefwereld van kinderen. Waar bij spontaan spel echter geen strikte regels of leerdoelen gelden, stuurt de leerkracht bij drama het leren aan door de leerling(en) gerichte opdrachten te geven. (Heijdanus e.a. 2016, 22) Kinderen leren in deze context met behulp van dramaopdrachten en een onderwerp. Ze 'leren door te doen' . In dit 'leren door doen' worden verschillende vaardigheden en de creatieve ontwikkeling van leerlingen gestimuleerd.

Creatieve ontwikkeling van leerlingen is een belangrijk aspect in een dramales. Enerzijds staat hierin het zelf ontdekken, creëren en evalueren centraal, anderzijds het speels onderzoeken van problemen, dilemma's en conflicten aan de hand van een onderwerp. Het kind leert het onbekende tegemoet treden in een veilig leerklimaat. Op deze wijze is drama dus zowel een leer- als een creatief proces (Heijdanus e.a. 2016, 22) Het sluit aan bij de spelbehoefte van leerlingen, bij hun verbeeldingskracht en bij hun behoefte om te ontdekken, te onderzoeken en fantaseren, te creëren en vorm geven, te ordenen en leren beheersen. Drama past naadloos in de brede ontwikkeling: leerlingen worden geholpen om zich de sociale en culturele vaardigheden eigen te maken die voor elk kind in het basisonderwijs van belang zijn. Het verwerven en verdiepen van deze vaardigheden is een intrinsiek onderdeel van de dramales.

> HET KIND LEERT HET ONBEKENDE TEGEMOET TREDEN IN EEN VEILIG LEERKLIMAAT.

Voor alle kunstvakken in het primair onderwijs geldt dat de vakleerkrachten in de afgelopen twintig jaar zijn wegbezuinigd (Onderwijsraad en Raad voor Cultuur 2012; Dieleman 2013). Dat betekent dat de inhoud afhankelijk is van de vakkundigheid van de groepsleerkrachten enerzijds en de samenwerking met culturele instellingen anderzijds. De vakkundigheid van die groepsleerkrachten is dan weer afhankelijk van hun opleiding op de pabo en de mogelijkheid om op stagescholen de geleerde vaardigheden in praktijk te brengen. Hier staat tegenover dat bijna elke basisschool tegenwoordig een interne cultuurcoördinator (icc'er) in dienst heeft, die mede verantwoordelijk is voor het cultuuronderwijs op school en de verbindende schakel vormt tussen school en culturele omgeving. Het aantal uur dat icc'ers voor deze taak krijgen kan per school enorm verschillen. Gemiddeld heeft een icc'er echter slechts 29 uur per schooljaar voor deze taak (Kruiter, Hoogeveen, Beekhoven, Kieft & Bomhof 2016, 8). Alles bij elkaar heeft dit een nogal uiteenlopend beeld tot gevolg, waarbij de frequentie en kwaliteit van het kunstonderwijs in hoge mate bepaald wordt door het belang dat de individuele school aan cultuuronderwijs hecht en de vakkundigheid en affiniteit van de leerkrachten. Het gevolg is dat op te veel scholen voor primair onderwijs nog geen sprake is van een samenhangend programma cultuuronderwijs (Onderwijsraad en Raad voor Cultuur 2012; Dieleman 2013).

AANBEVELING 3

Breng de vakleerkrachten voor alle kunstvakken terug in het primair en speciaal onderwijs.

5.1 KENNISBASIS

In opdracht van de HBO-raad heeft de Commissie Kennisbasis in een voorstel geformuleerd welke vakkennis voor beginnende leerkrachten PO van belang is en dus op de pabo aan bod moet komen: (Een goede basis 2012). Het resultaat is een serie van tien kennisbases, waaronder ook een voor drama. In hoeverre die kennisbasis voldoende garantie biedt voor een structurele verbetering van drama blijft ongewis, zolang nergens is vastgelegd hoeveel tijd de studenten tijdens hun opleiding en tijdens hun stageperiode aan de vakken besteden. Juist vanwege het vakoverstijgende en verbindende karakter, zou meer aandacht voor drama op de pabo wenselijk zijn. Inmiddels is er wel een handboek voor pabo studenten en leerkrachten PO dat op de kennisbasis gebaseerd is (Heijdanus e.a. 2016).

Binnen de kennisbasis drama zijn er drie invalshoeken, elk met een eigen doelstelling:

AANBEVELING 4

Besteed extra aandacht aan de methodisch-didactische vakkundigheid in drama op de pabo en via nascholingstrajecten. Zorg dat op elke basisschool meerdere leerkrachten in drama-onderwijs gespecialiseerd zijn en blijven.

- Als cultuurgoed:

"Jongeren verwerven kennis, vaardigheden en technieken om door middel van (...) drama vorm en betekenis te creëren. Ze ontwikkelen eigen vaardigheden als (...) speler/regisseur, leren hierop te reflecteren en kunnen dit relateren aan professionele kunstvormen. Ze krijgen inzicht in de maatschappelijke betekenis van (...) drama in heden en verleden en ontdekken hoe [dans en] drama een verbindende rol kunnen spelen in onze maatschappij. Dit vormt de jongeren tot toekomstige culturele burgers die kennis hebben van het verleden, actief deelnemen aan kunst en cultuur van nu en die de kunst van morgen mede vormgeven." (Een goede basis 2012, 51)

Bij het kennismaken met drama als cultuurgoed is het receptieve onderwijs van groot belang. Het Nederlandse jeugdtheater is internationaal toonaangevend (Van de Water 2012; Dieleman 2013). Nederland kent negen structureel gesubsidieerde jeugdtheatergezelschappen. Die gezelschappen spelen niet alleen prachtige voorstellingen voor alle leeftijdsgroepen, maar bieden ook gerichte en professionele educatieprogramma's ter ondersteuning en verdieping.

AANBEVELING 5

Waarborg dat alle leerlingen in het primair onderwijs met het professionele Nederlandse jeugdtheater kunnen kennismaken.

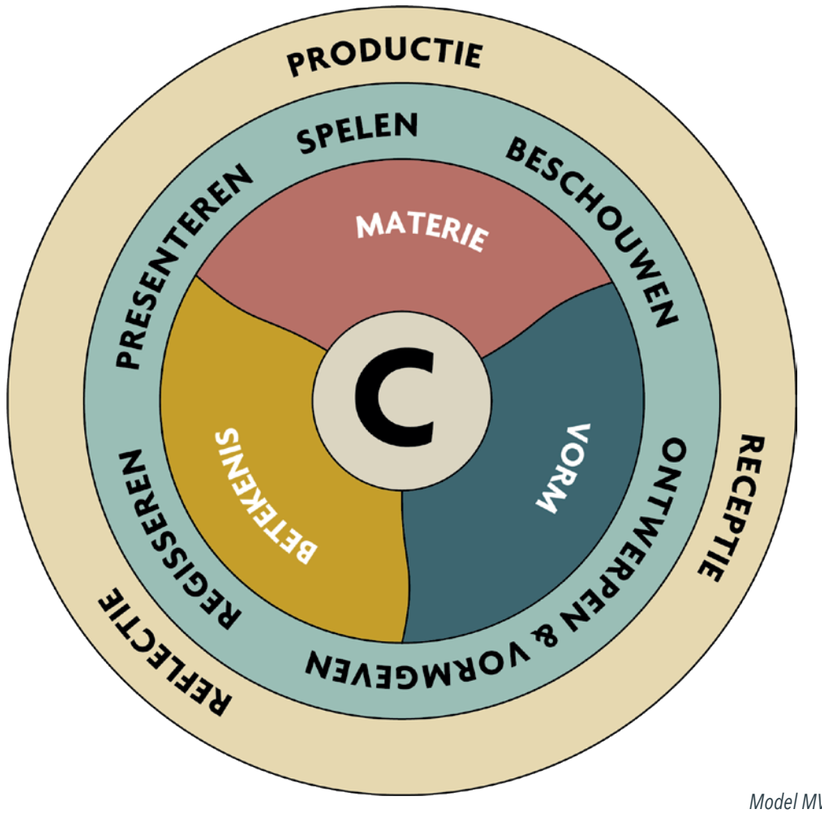

Model MVB

- Als didactisch middel:
"Dans en drama worden ingezet als didactisch middel voor andere vakken met gunstige effecten op de (blijvende) verwerving van leerstof." (51)

- Als pedagogisch middel:
"Dans en drama bevatten rijke leercontexten die bij kunnen dragen aan de sociale, morele en intellectuele autonomie en voor belangrijke vakoverstijgende competenties kwalificaties als creatief en kritisch denken, probleemoplossend denken en werken, en sociale vaardigheden." (51).

De huidige kennisbasis van het vak drama voor de pabo maakt gebruik van het model MVB: materie, vorm en betekenis.

"Materie: gaat over de uitdrukkingsmogelijkheden van het lichaam, zoals houding, beweging, mimiek, stem en het verkennen van de basis spelelementen: wie, wat, waarom, waar en wanneer.
Vorm: verwijst naar de dramatische lijn (spanningsopbouw) en uitdrukkingsvormen zoals speltechnieken en spelstijlen om kleur te geven aan een boodschap.
Betekenis: richt zich op vormgeven in drama aan de persoonlijke verbinding met een onderwerp of thema waardoor zeggingskracht ontstaat. " (Een goede basis 2012, 52).
Centraal in het model staat de C van Creativiteit, dat tot uiting komt in "spelen, beschouwen, ontwerpen, vormgeven, regisseren en presenteren." Deze handelingen worden gekoppeld aan kennis en vaardigheden als inhoudelijke indicatoren (52).

Het voordeel van het model MVB is dat in de kennisbases voor beeldend, dans en muziek eenzelfde model is gebruikt, zodat een onderlinge vergelijking en afstemming tussen de verschillende vakken binnen het leergebied Kunstzinnige Oriëntatie mogelijk wordt en studenten inzicht krijgen in de vakspecifieke competenties die horen bij de verschillende kunstdisciplines. Wel is het lastig om deze competenties te koppelen aan de drie kerndoelen Kunstzinnige Oriëntatie, die juist zeer breed en algemeen zijn geformuleerd.

PRAKTIJKVOORBEELD 1

Groep 7
Simon: *'Dan waren jullie de piraten en ik was de kapitein.'*
Johan: *'Ja! En dan roep jij wat wij moeten doen! Hard. En streng. Maar nep hè?'*
Simon gaat breed staan, met zijn handen in zijn zij. Hij zet een streng gezicht op. *'Alle hens aan dek! 'Hijs het anker en laad de kanonnen!'*
De andere leerlingen lopen snel door elkaar, hijsen een zogenaamd anker en duwen vol inspanning een stoel heen en weer die een kanon moet voorstellen. Vorm en inhoud vallen hier voor de leerlingen samen. En ze 'verstaan' elkaar daar prima bij.
Heijdanus, e.a. (2016). Spelend leren en ontdekken, 72-73

PRAKTIJKVOORBEELD 2

Jeugdtheatergezelschap Artemis uit Den Bosch voerde in 2016 het project *De kinderen die alles weten* uit op een school voor speciaal onderwijs. Tijdens het project werkten de leerlingen twee dagen met een theatermaker, een beeldend kunstenaar en een filosoof. Ze werden uitgedaagd om hun verbeeldingskracht te gebruiken, met creatieve ideeën te komen en die verder te ontwikkelen. Daarbij werkten ze samen met schoolgenoten, durfden ze op het podium voor de groep te staan en gingen ze op zoek naar hun eigen stijl in plaats van het namaken van een voorbeeld van de leerkracht. Leerlingen bleken veel beter in staat om met die vrijheid om te gaan dan de leerkrachten van te voren dachten.

AANBEVELING 6

Herzie de kerndoelen Kunstzinnige Oriëntatie voor het primair onderwijs. Maak ze minder algemeen. Geef per kunstdiscipline (dans, drama, muziek, beeldend) aan wat leerlingen aan het eind van de basisschool moeten kennen en kunnen. Stel een minimum aantal lesuren per leerjaar vast.[1]

5.2 TOEKOMSTVISIE PRIMAIR ONDERWIJS

Over tien jaar staan op alle basisscholen alle drie de invalshoeken (cultuurgoed, didactisch middel en pedagogisch middel) door de acht leerjaren heen op het rooster met voor ieder leerjaar een vakinhoudelijke leerlijn drama waarin productie (zelf spelen), receptie (kijken naar) en reflectie inclusief de centrale C (creativiteit) zijn opgenomen. Tegelijkertijd kan iedere school het accent leggen op een van de drie invalshoeken. Op een basisschool met veel anderstalige leerlingen kan men bijvoorbeeld het accent leggen op drama als didactisch middel bij taalonderwijs of als pedagogisch middel om dilemma's of conflicten aan de orde te stellen. Ook in speciaal onderwijs kan drama als didactisch of pedagogisch middel grote waarde hebben. Bovendien moet de creatieve potentie van leerlingen met cognitieve of gedragsproblemen niet onderschat worden.

1 Zie de aanzet hiertoe in bijlage 1

6

VOORTGEZET ONDERWIJS
VERBINDEN EN VERDIEPEN

Het voortgezet onderwijs met zijn einddoel, het centraal examen, is nog meer leerstofgericht dan het primair onderwijs. In 2013 bracht de Onderwijsraad het vierjaarlijkse rapport over de stand van educatief Nederland uit, onder de titel Een smalle kijk op onderwijskwaliteit. Daarin constateerde de raad dat meetbare opbrengsten de belangrijkste maatstaf zijn voor kwaliteit en dat daardoor de breed vormende taak van het onderwijs onvoldoende aandacht krijgt. Drama is het vak bij uitstek dat die brede vorming mede vorm kan geven door het verbindende karakter ervan. Dat betekent niet dat drama vooral instrumenteel ingezet moet worden. Zoals al eerder opgemerkt, heeft drama vakoverschrijdende en verbindende kwaliteiten die inherent zijn aan de kunstvorm en dus ook vanuit een focus op het creatieve proces tot zijn recht komen.

6.1 ONDERBOUW VO

Een belangrijk verschil tussen primair en voortgezet onderwijs is dat in het primair onderwijs de kunstvakken bijna altijd worden ingevuld door de groepsleerkracht en dat in het voortgezet onderwijs docenten vakspecifiek zijn opgeleid. Dat biedt uiteraard veel meer mogelijkheden tot verdieping en tot een focus op het creatieve proces en op creatieve denkvaardigheden. Kanttekening hierbij is wel dat de huidige set kerndoelen Kunst en Cultuur hier onvoldoende richting aan geeft. De kerndoelen zijn daarvoor te breed geformuleerd, waardoor onduidelijk is wat leerlingen precies moeten kennen en kunnen aan het einde van de onderbouw. Aan de ene kant sluiten de kerndoelen onvoldoende aan op die van het primair onderwijs, anderzijds is er ook een gebrekkige aansluiting op de examenprogramma's in de bovenbouw van het VO. Dat geldt nog sterker als leerlingen drama wel in de onderbouw krijgen, maar het niet als examenvak kunnen kiezen, zoals op veel scholen helaas het geval is. Bovendien is het aantal uren dat scholen aan de kunstvakken moeten besteden niet vastgelegd, waardoor de nadruk en het gewicht per school behoorlijk uiteen kunnen lopen.

In de kerndoelen van de onderbouw

PRAKTIJKVOORBEELD 3

Toen ik Hamlet speelde, bezocht ik een school in Amsterdam-West. Meer dan de helft van de leerlingen was allochtoon. Een leraar had het stuk met ze gelezen, ze waren naar de voorstelling geweest en twee Marokkaanse meisjes met hoofddoek hadden voor mijn bezoek een gedeelte van de tekst van Rosencrantz en Guildenstern, twee vrienden van Hamlet, uit hun hoofd geleerd. Ik heb met de hele klas over het stuk gepraat en het met de meisjes, die aanvankelijk heel verlegen waren, gespeeld. Gedurende die middag zag je de hele dynamiek in die klas veranderen, de lefgozertjes die in het begin nog zaten te klooien gingen langzaam om. Er gebeurde iets. De leraar vertelde me later dat na die middag de klas veranderd was. Ten goede.

Gijs Scholten van Aschat, acteur en voorzitter van de Akademie van Kunsten (2015)

van het VO zijn de verschillende kunstdisciplines dus ondergebracht in het overkoepelende leergebied Kunst en Cultuur (kerndoelen 48 t/m 52). Op veel scholen wordt echter nog steeds de traditionele vakkenstructuur gehandhaafd. Zoals eerder vermeld heeft drama daarbij een ondergeschikte positie ten opzichte van muziek en de beeldende vakken, al wordt drama wel vaker in de onderbouw dan in de bovenbouw aangeboden.

AANBEVELING 7

Herzie de kerndoelen Kunst en Cultuur voor de onderbouw voortgezet onderwijs. Maak ze minder algemeen. Geef per kunstdiscipline aan wat leerlingen aan het eind van de onderbouw moeten kennen en kunnen. Stel een minimum aantal studielasturen per leerjaar vast.

In de onderbouw gaan de lessen drama veelal over presenteren en samenwerken. De lessen behandelen enerzijds situaties die aansluiten bij het eigen leven van de leerlingen, anderzijds situaties die ze van boeken, film of televisie kennen. Kortom: het blijft dichtbij de belevingswereld van de leerlingen. In nabesprekingen wordt bijvoorbeeld de nadruk gelegd op hoe het spel overkomt, op het verschil tussen verbaal en non-verbaal spel en op concentratie. In de reflectie wordt de inhoud van de oefeningen verbonden met vaktermen, zodat leerlingen zich het begrippenapparaat van drama en theater eigen maken. Het is belangrijk dat leerlingen zichzelf durven te laten zien en zich kwetsbaar durven opstellen. De dramadocent zorgt voor een veilig leerklimaat.

6.2 BOVENBOUW VO

In de bovenbouw van het voortgezet onderwijs komt drama op verschillende manieren aan bod. Dat gebeurt in de eerste plaats doordat theater onderdeel uitmaakt van het eindexamenvak Culturele en Kunstzinnige Vorming op vmbo, havo en vwo. Binnen vmbo is dat door het lage aantal studielasturen helaas beperkt, maar binnen havo en vwo kan theater als interdisciplinaire en verbindende kunstvorm een centrale positie innemen. Het vernieuwde examenprogramma CKV biedt hiervoor zeker mogelijkheden. Helaas is het nog altijd zo dat de expertise op het gebied van drama bij veel docenten CKV te gering is. Hetzelfde geldt min of meer voor het vak Kunst Algemeen op havo en vwo. Wanneer leerlingen drama als examenvak kiezen wordt dat altijd gecombineerd met Kunst Algemeen, waarin de algemene theorie (cultuurgeschiedenis) van beeldende kunst, muziek, dans en theater wordt behandeld. De ervaring is echter dat de docenten die Kunst Algemeen verzorgen, vaker uit de beeldende of muziekhoek komen.

> Binnen havo en vwo kan theater als interdisciplinaire en verbindende kunstvorm een centrale positie innemen

PRAKTIJKVOORBEELD 4

'Over-leven op straat'

Dak- en thuislozen maken samen met havo 4-leerlingen van het Amsterdamse IVKO theatrale performances en staan gezamenlijk op het podium.

De samenwerking confronteert de leerlingen met al hun (voor)oordelen over dak- en thuisloosheid. Spelenderwijs ontstaat begrip voor de leefwereld van daklozen, empathie voor hun levensverhaal en respect voor de taaiheid die nodig is om te overleven. De dak- en thuislozen voelen zich écht gezien en gehoord, wat een helende ervaring is als je leeft in de schemerzone van de stad waarvan de meeste mensen liever wegkijken.

Geert van den Berg, dramadocent van IVKO in Amsterdam

PRAKTIJKVOORBEELD 5

Drama in een brede oriëntatie op de kunstvakken

Op het Rythovius College krijgen alle leerlingen een brede oriëntatie op de kunstvakken. De vakken drama, dans, muziek, tekenen en handvaardigheid staan in de brugklas elk een uur per week op het rooster. Vervolgens heeft in leerjaar 2 en 3 de leerling les in twee zelfgekozen kunstvakken. Daarna kan het vak drama gekozen worden als examenvak op mavo, havo en vwo. In het profiel Cultuur en Maatschappij is drama tevens een profielvak. Naast dit programma kan de leerling kiezen voor een talentstroom Kunst, Sport of Science. Dit zijn twee extra uren in de week. Bij de talentstroom Kunst komen drama, dans, muziek en beeldend aan bod in de vorm van projecten.

Nelleke den Braber, dramadocent van het Rythovius College in Eersel

In het programma van het eindexamenvak komt meer nadruk te liggen op psychologische geloofwaardigheid, speelstijlen en gelaagdheid van personages. Het gaat meer dan in de onderbouw om de complexiteit van een karakter, van een verhaal, en om de vormgeving daarvan. Door te experimenteren met verschillende vormen wordt de inhoud minder anekdotisch. Leerlingen maken kennis met dialogen uit de toneelliteratuur en bestuderen ook daarbij de wisselwerking tussen inhoud en vorm. Daarnaast wordt nagedacht over de doelgroep, het inleven in het publiek waar de presentatie voor bedoeld is. De feedback is in de bovenbouw meer persoonlijk dan in de onderbouw, d.w.z. meer gericht op de eigen spelontwikkeling van de leerling en de reflectie daarop.

Als eindexamenvak zou drama op veel meer scholen gekozen moeten kunnen worden. Juist in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs zou het mogelijk moeten zijn om de nadruk te leggen op het creatieve proces en op verdieping van theorie en praktijk. Voor drama ontbreekt die mogelijkheid op de meeste scholen. Helaas heeft dat tot gevolg dat veel leerlingen zich niet verder kunnen bekwamen in een kunstvorm met het eigen lichaam als medium, en zich niet voldoende kunnen oriënteren op een vervolgopleiding. Dat het wel degelijk mogelijk is om binnen een school alle vier de kunstdisciplines zowel in onderbouw als bovenbouw aan te bieden, bewijzen de scholen die dat daadwerkelijk doen, zoals het Rythovius College in Eersel en het Vathorst College in Amersfoort.

Het examenvak drama is met name op havo en vwo vooral een praktijkvak, omdat het altijd gecombineerd wordt met het theorievak Kunst Algemeen. Aangezien de docent drama meestal niet degene is die Kunst Algemeen geeft, is de koppeling tussen theorie en praktijk niet altijd gewaarborgd. Daarom wordt drama binnen de prestatiegerichte schoolomgeving soms als een buiten-

AANBEVELING 8

Op alle scholen voor voortgezet onderwijs moeten zowel in onderbouw als bovenbouw de vier kunstvakken beeldend, muziek, drama en dans aan bod komen. Samenwerking tussen de kunstvakken in de onderbouw kan alleen van de grond komen als alle kunstvakken aangeboden worden. En leerlingen kunnen zich alleen verder bekwamen in het kunstvak van hun keuze als die ook als eindexamenvak gekozen kan worden. De vakspecifieke expertise is tevens van belang om de interdisciplinaire vakken CKV en Kunst Algemeen goed uit de verf te laten komen.

over tien jaar worden op alle scholen voor voortgezet onderwijs vier kunstvakken aangeboden

beentje gezien. Theatergeschiedenis, theatertheorie, dramaturgie en voorstellingsanalyse zouden een wezenlijker onderdeel van het vak kunnen uitmaken. Daaraan kan men ook de vraag koppelen of drama onderdeel

AANBEVELING 9

Drama moet een steviger fundament krijgen door het onderdeel te maken van het centraal examen met een praktijkdeel en een deel vaktheorie.

zou moeten worden van het Centraal Examen. Dat heeft als voordeel dat het vak een steviger theoretische basis kan krijgen en aantrekkelijker kan worden voor leerlingen met een academische interesse in het onderwerp. Het nadeel is dat het dan onderdeel wordt van een prestatiegericht systeem, waarbinnen productie, receptie en reflectie van kunst minder goed gedijen.

6.3 TOEKOMSTVISIE VOORTGEZET ONDERWIJS

Over tien jaar worden op alle scholen voor voortgezet onderwijs zowel in de onderbouw als de bovenbouw vier kunstvakken aangeboden of worden leerlingen in de gelegenheid gesteld het kunstvak van hun keuze op een andere school in de buurt te volgen. In de onderbouw is ook de mogelijkheid om die de kunstvakken geïntegreerd aan te bieden, maar alleen als die worden vormgegeven door een team van gekwalificeerde docenten waarin die vier kunstrichtingen vertegenwoordigd zijn. De kerndoelen onderbouw worden hiertoe specifieker gemaakt en bieden duidelijke kaders voor procesgericht kunstonderwijs, waarbij de creativiteitsontwikkeling van leerlingen centraal staat. Drama kan in die context als verbindende factor worden ingezet om 21e eeuwse vaardigheden op het gebied van empathie, burgerschap, creativiteit en mediawijsheid te oefenen.[1]

1 Zie ook paragraaf 9

7

DOCENTENOPLEIDINGEN
DE LERAAR CENTRAAL

Door de lumpsumfinanciering zijn de vakdocenten in het primair onderwijs verdwenen. In de lespraktijk van het primair onderwijs blijken te weinig leerkrachten daadwerkelijk gerichte dramalessen in hun groep te geven. Wij zien als mogelijke oorzaak dat men zich methodisch-didactisch niet voldoende bekwaam vindt om lessen drama aan eigen of andermans groep te geven, noch om creativiteit binnen de dramales te stimuleren. Daarnaast speelt gebrek aan tijd altijd een belangrijke rol. Het programma is immers al overladen.

In de opleiding tot leraar basisonderwijs krijgen de studenten les in het kunstvak drama. De kennisbasis Drama is hier leidraad voor (zie 4.1). In de komende curriculumherziening is het wenselijk meer aandacht te besteden aan het methodisch-didactisch toerusten van leerkrachten basisonderwijs in het vak drama, zowel in productie, als in reflectie en receptie (zie aanbeveling 4). Hetzelfde geldt voor studenten die doorstromen vanuit het MBO. Tegelijkertijd is het wenselijk dat studenten docent drama in het HBO zich kunnen bekwamen in het begeleiden van leerlingen in het basisonderwijs en het speciaal onderwijs. Hierdoor kan er een constructieve samenwerking tot stand komen tussen een groepsleerkracht / onderwijsassistent en een dramadocent.

Onze indruk is dat de meeste opleidingen tot docent drama zich richten op het voortgezet onderwijs en op de vrije beroepspraktijk. Meer aandacht voor het primair onderwijs en voor de cognitieve ontwikkeling van leerlingen op de opleidingen zou wenselijk zijn. Ook zijn de opleidingen vooral praktisch gericht en is er maar beperkt aandacht voor vakken als theatertheorie, theatergeschiedenis, dramaturgie en voorstellingsanalyse. Als we de theoretische basis in het voortgezet onderwijs willen versterken, is het van belang dat toekomstige docenten daar ook voor toegerust worden. Daarom moeten vakdocenten drama hier in hun opleiding meer in getraind worden en/of gestimuleerd om een universitaire master of HBO master te volgen.

AANBEVELING 10

Op de HBO opleidingen tot docent drama moet meer aandacht zijn voor primair onderwijs en voor de cognitieve ontwikkeling van leerlingen in die leeftijdsgroep.

AANBEVELING 11

Om beter toegerust te zijn voor het geven van verdiepende lessen theorie, geschiedenis, dramaturgie en voorstellingsanalyse moeten dramadocenten hier in hun opleiding meer in getraind worden en/of gestimuleerd om een universitaire master of hbo master te volgen. De mogelijkheden hiervoor moeten worden uitgebreid en financiële barrières weggenomen.

8

LEERLIJNEN

Zoals al eerder opgemerkt zijn de kerndoelen kunstzinnige oriëntatie in het primair onderwijs en de kerndoelen Kunst en Cultuur in de onderbouw van het voortgezet onderwijs te ruim geformuleerd om als basis voor een heldere en specifieke leerlijn drama te dienen. Een bijkomend probleem is dat drama-onderwijs vaak in korte projecten is georganiseerd, waardoor nauwelijks voortgebouwd kan worden op reeds verworven kennis, inzicht en vaardigheden.

Momenteel worden binnen het project Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK), waarin basisscholen samenwerken met culturele instellingen, leerlijnen ontwikkeld. Die zijn vaak weer heel specifiek en kunnen niet zomaar door andere scholen worden overgenomen. Bovendien zijn relatief weinig theatergezelschappen in CmK betrokken bij het ontwikkelen van dergelijke leerlijnen. In praktijkvoorbeeld 6 is zo'n samenwerking tussen scholen en theatergezelschappen beschreven.

De grootste knelpunten zitten in de overgang van primair naar voortgezet onderwijs en van onderbouw voortgezet onderwijs naar bovenbouw voortgezet onderwijs. De kerndoelen van het primair onderwijs zijn in het leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie (SLO 2015) voor drama slechts summier en weinig dwingend uitgewerkt, waardoor men in de onderbouw van het voortgezet onderwijs veelal te maken heeft met grote verschillen in vaardigheden, kennis en inzicht in drama. Feitelijk begint men dan weer van voren af aan. In de overgang van onderbouw naar bovenbouw worden in drama geïnteresseerde leerlingen vaak gefrustreerd, omdat die vakken in het examenprogramma van hun school niet worden aangeboden. Het omgekeerde komt trouwens ook regelmatig voor: drama is wel examenvak, maar komt in de onderbouw niet aan bod.

> DE KERNDOELEN ZIJN TE RUIM GEFORMULEERD

PRAKTIJKVOORBEELD 6

In Rotterdam werken jeugdtheatergezelschap Maas, kindermuseum Villa Zebra en het Kenniscentrum Cultuureducatie Rotterdam in het kader van Cultuureducatie met Kwaliteit samen in het programma *Stel je voor.* In nauwe samenwerking met scholen worden doorlopende leerlijnen cultuuronderwijs ontwikkeld, waarbij de verbeelding (Stel je voor...) centraal staat. Kinderen worden uitgedaagd tot (zelf)onderzoek, creativiteit, reflectie en samenwerken.

9

21E EEUWSE VAARDIGHEDEN
EMPATHIE, BURGERSCHAP EN MEDIAWIJSHEID

Drama is sterk in verbinding. Vrijwel alle 21e eeuwse vaardigheden worden in drama-onderwijs intrinsiek geoefend. Het sterkst geldt dat voor vaardigheden die direct gelinkt zijn aan burgerschap, zoals communiceren, samenwerken, sociale en culturele vaardigheden, zelfregulering en kritisch denken. Het vermogen om je in een ander te verplaatsen en zo je zelf en de ander beter te leren kennen, is

> DRAMA ALS REAL LIFE ALTERNATIEF VOOR WHATSAPP, INSTAGRAM EN FACEBOOK

een van de basiskenmerken van drama-onderwijs. Alleen om die reden al zou drama een meer centrale positie in het onderwijs moeten innemen.

Behalve de vaardigheden gericht op burgerschap worden ook creatief denken en probleem oplossen door drama geoefend. Het gaat dan om oefeningen in divergeren (creatief denken) en convergeren (probleem oplossen). Onder divergeren vallen speels onderzoeken, vrij denken, open stellen door gebruik van de verbeelding; onder convergeren ordenen, leren beheersen, oplossingen en alternatieven vinden. Bij drama gaat het bij probleemoplossend vermogen in spel vaak om sociale problemen en conflicten.

Bij de vaardigheden die gericht zijn op digitale geletterdheid en mediawijsheid zou men in eerste instantie misschien niet zo snel aan drama denken. Maar dat is onterecht. Mediawijsheid is in het algemeen gericht op een verantwoord omgaan met technologie en (sociale) media. Docent en correspondent Johannes Visser maakt fundamenteel bezwaar tegen de kritiekloze wijze waarop de commissie Schnabel de digitale geletterdheid omarmt. Hij schrijft in het artikel '*Wat we kinderen óók moeten leren over technologie*' (De Correspondent 7-11-2017):

PRAKTIJKVOORBEELD 7

De ver van mijn bed opdracht.

Het verhaal van iemand anders vertellen op een theatrale manier. In Mirad, een jongen uit Bosnië van Ad de Bont wordt het verhaal verteld van een jongen die niet echt bestaan heeft, maar had kunnen bestaan. Gebaseerd op rapporten van Amnesty International en documentaire-materiaal wordt een ver-van-je-bed verhaal concreet en werkelijk gemaakt. Je gaat je inleven in het leven van zomaar een jongen in zomaar een oorlog en het komt daarmee dichterbij. Zo kan een toneelstuk nieuws uit de krant of journaal weer levend maken. Je kan je voorstellen dat er talloze conflicten zijn in de wereld, waar jonge mensen - als Mirad - met hele andere dingen te maken hebben dan jij in jouw leven in Nederland op dit moment.

Schrijf een korte theatertekst gebaseerd op iets uit de actualiteit. Laat je hiervoor inspireren door de krant of nieuws op internet. Kies één onderwerp en zoek hierover informatie op. Zoek iets uit wat in eerste instantie erg ver-van-je-bed is, maar waar je meer over zou willen weten d.m.v. deze opdracht. Je gaat je inleven in deze situatie en dit theatraal vormgeven, en proberen het daarmee dichterbij te halen voor jezelf én de toeschouwer.

Nienke van Spreeuwel, theaterdocent VO

"Leerlingen zijn in dat advies (van de commissie Schnabel) toekomstige producenten van technologie en kritische mediaconsumenten, maar geen digitaal geletterde burgers die ook oog hebben voor de gevaren van technologie (...) Begrijp me niet verkeerd: natuurlijk moeten we kinderen leren om met technologie om te gaan en de kansen daarvan te benutten. Maar het nieuwe curriculum, dat in 2019 klaar moet zijn en waarin digitale geletterdheid een belangrijke rol zal spelen, zou geen Silicon Valley-bijbel moeten zijn."
Directe communicatie, niet online maar in het hier en nu met lichaam en stem, wordt nu juist in drama-onderwijs geoefend: drama als real life alternatief voor WhatsApp, Instagram en Facebook. De Homo Ludens als tegenwicht tegen de Homo Technologicus. Overigens kan de smartphone ook in drama geïntegreerd worden. De technologie van de smartphone wordt bijvoorbeeld gebruikt om de scènes die leerlingen hebben ontwikkeld of ingestudeerd te filmen en zo het resultaat van hun creatieve zoektocht aan anderen te tonen. Ook in dit opzicht kan drama dus als verbindend podium fungeren om verschillende 21e eeuwse vaardigheden te oefenen.

AANBEVELING 12

Zet drama in het primair onderwijs en voortgezet onderwijs structureel in als verbindende factor om 21e eeuwse vaardigheden gericht op empathie, burgerschap, creativiteit en digitale geletterdheid te oefenen.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Bosch, K. & Dieleman, C. (2017). De onterecht ondergeschikte rol van theatereducatie. Nog niet gepubliceerd.

Commissie Kennisbasis Pabo. (2012). *Een goede basis. Advies van de Commissie Kennisbasis Pabo*. Den Haag: HBO-raad.

Dieleman, C. (2010). *Het nieuwe theaterleren. Een veldonderzoek naar de rol van theater binnen Culturele en Kunstzinnige Vorming op havo en vwo*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Vossius Pers.

Dieleman, C. (2013). De moeizame samenwerking tussen jeugdtheater en basisonderwijs in Nederland. *Cultuur + Educatie jg.* 13, no. 36 (pp. 26-40).

Dieleman, C. (2015). Maak van theatereducatie een uitdagend en volwaardig onderdeel in het curriculum. In: LKCA. *Sterk in verbinding*. http://www.lkca.nl/~/media/downloads/publicaties/ce_2015_sterk_in_verbinding.pdf

Heijdanus-de Boer, E., Corbey, B.M., Nunen, A. van, Riet, A.C.F. van (2012). *Kennisbasis Lerarenopleiding Basisonderwijs Dans en Drama.*

Heijdanus-de Boer, E. & Nunen, A. van (red.) (2016). *Spelend leren en ontdekken. Handboek drama voor het basisonderwijs*. Bussum: Coutinho.

Hoogeveen, K., Beekhoven, S., Kieft, M., Donker, A., & Grinten, M. van der (2014). *Monitor cultuuronderwijs in het primair onderwijs & programma Cultuureducatie met kwaliteit (2013-2014).* Utrecht: Sardes & Oberon.

Inspectie van het Onderwijs (2017). *Peil. Kunstzinnige Oriëntatie 2015-2016*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Kattenbelt, C. Theatre as the art of the performer and the stage of intermediality. In: Chapple, F. & Kattenbelt, C. (eds.). *Intermediality in Theatre and Performance*. Amsterdam / New York: Rodopi (pp. 31-41)

Kruiter, J., Donker, A., Costermans, G., Kieft, M., Hoogeveen, K., & Beekhoven, S. (2015). *Monitor cultuuronderwijs voortgezet onderwijs 2015*. Utrecht: Oberon.

Kruiter, J., Hoogeveen, A., Hoogenboom, A., Kieft, M., Grinten, M. van der, Damstra, G. & Wijs, F. de (2017). *Monitor cultuureducatie voortgezet onderwijs 2017*. Utrecht: Oberon.

Kruiter, J., Hoogeveen, K., Beekhoven, S., Kieft, M., & Bomhof, M. (2016). *Monitor Cultuuronderwijs in het primair onderwijs en programma Cultuureducatie met kwaliteit (Peiling 2015/16).* Utrecht: Oberon.

Onderwijsraad (2013). *Een smalle kijk op onderwijskwaliteit. De Stand van Educatief Nederland 2013*. Den Haag: Onderwijsraad.

Onderwijsraad & Raad voor Cultuur (2012). *Cultuureducatie: Leren, creëren, inspireren! Advies uitgebracht aan de staatssecretaris van onderwijs, cultuur en wetenschap*. Den Haag: Onderwijsraad/Raad voor Cultuur.

Scholten van Aschat, G. (2015). Ontwikkel de verbeelding, bevorder empathie. In: LKCA. *Sterk in verbinding.* http://www.lkca.nl/~/media/downloads/publicaties/ce_2015_sterk_in_verbinding.pdf

Visser, J. Wat we kinderen óók moeten leren over technologie. *De Correspondent 7-11-2017*. https://decorrespondent.nl/7577/wat-we-kinderen-ook-moeten-leren-over-technologie

Water, M. van de (2012). *Theatre, Youth and Culture. A Critical and Historical Exploration*. New York: Palgrave Macmillan.

Winner, E., Goldstein, T. & Vincent-Lancrin, S. (2013). *Art for Art's Sake?: The Impact of Arts Education,* Educational Research and Innovation, OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/9789264180789-en

BIJLAGE 1
CONCEPT REFERENTIENIVEAU PO

Vier inhoudelijke elementen binnen het vak drama zijn in een concentrische leerlijn drama aan de orde geweest:

1. Materie: zelf spelen met behulp van de spelelementen wie, wat, waar, wanneer, waarom:
2. Vormgeven
3. Betekenis geven aan inhouden
4. Creatief ontwikkelen

Daarbij horen ook het reflecteren op eigen werk en dat van anderen (reflectie); en het kijken naar elkaars presentaties en naar professioneel jeugdtheater (receptie).

Leerlingen kunnen zich inleven in een rol.

Leerlingen kunnen met behulp van de vijf spelelementen en een onderwerp/dilemma gevoelens en ervaringen uitdrukken.

Leerlingen kunnen samenwerken met groepsgenoten.

Leerlingen hebben ervaren wat het is om speler en regisseur te zijn.

Leerlingen kunnen reflecteren op eigen en elkaars spel.

Leerlingen kunnen met behulp van de 5 spelelementen en een onderwerp/dilemma zich inleven in een ander.

Leerlingen kunnen in spel communiceren met andere groepsgenoten aan de hand van een onderwerp/dilemma.

Leerlingen kunnen reflecteren op betekenisvol communiceren.
Leerlingen kunnen (genuanceerd) denken en praten over inleving in een rol , vorm en betekenisgeving in spel n.a.v. een onderwerp/dilemma.

Leerlingen kunnen hun eigen mening en spelinzichten verwoorden na het zien van professioneel jeugdtheater.

Bron: Spelend leren en ontdekken. Handboek voor het basisonderwijs (Heijdanus e.a. 2016)
Voor een overzicht van leerlijnen drama verwijzen we naar het SLO leerplankader 'Kunstzinnige oriëntatie '(2015) en een uitwerking van deze leerlijnen in het handboek Spelend leren en ontdekken.

BIJLAGE 2
AANBEVELINGEN

AANBEVELING 1 (MINISTERIE)
Zorg dat in de toekomst de naamgeving van het kunstvak op school (thans drama) meer in lijn is met de naamgeving van de kunstdiscipline in het werkveld (theater).

AANBEVELING 2 (SCHOLEN PO EN VO; PABO'S; HBO OPLEIDINGEN DOCENT DRAMA)
Drama heeft zowel intrinsieke als instrumentele waarde. Het is doel en middel tegelijkertijd. Docenten en/of leerkrachten moeten zich daar bewust van zijn om de dramalessen tot hun recht te laten komen.

AANBEVELING 3 (MINISTERIE; SCHOLEN PO)
Breng de vakleerkrachten voor alle kunstvakken terug in het primair en speciaal onderwijs

AANBEVELING 4 (MINISTERIE; PABO'S; SCHOLEN PO)
Besteed extra aandacht aan de methodisch-didactische vakkundigheid in drama op de pabo en via nascholingstrajecten. Zorg dat op elke basisschool meerdere docenten in dramaonderwijs gespecialiseerd zijn en blijven

AANBEVELING 5 (MINISTERIE; SCHOLEN PO)
Waarborg dat alle leerlingen in het primair onderwijs met het professionele Nederlandse jeugdtheater kunnen kennismaken.

AANBEVELING 6 (MINISTERIE)
Herzie de kerndoelen Kunstzinnige Oriëntatie voor het primair onderwijs. Maak ze minder algemeen. Geef per kunstdiscipline (dans, drama, muziek, beeldend) aan wat leerlingen aan het eind van de basisschool moeten kennen en kunnen. Stel een minimum aantal lesuren per leerjaar vast.

AANBEVELING 7 (MINISTERIE)
Herzie de kerndoelen Kunst en Cultuur voor de onderbouw voortgezet onderwijs. Maak ze minder algemeen. Geef per kunstdiscipline aan wat leerlingen aan het eind van de onderbouw moeten kennen en kunnen. Stel een minimum aantal studielasturen per leerjaar vast.

AANBEVELING 8 (MINISTERIE; SCHOLEN VO)
Op alle scholen voor voortgezet onderwijs moeten zowel in onderbouw als bovenbouw de vier kunstvakken beeldend, muziek, drama en dans aan bod komen. Samenwerking tussen de kunstvakken in de onderbouw kan alleen van de grond komen als alle kunstvakken aangeboden worden. En leerlingen kunnen zich alleen verder bekwamen in het kunstvak van hun keuze als die ook als eindexamenvak gekozen kan worden. De vakspecifieke expertise is tevens van belang om de interdisciplinaire vakken CKV en Kunst Algemeen goed uit de verf te laten komen.

AANBEVELING 9 (MINISTERIE)
Drama moet een steviger fundament krijgen door het onderdeel te maken van het centraal examen met een praktijkdeel en een deel vaktheorie.

AANBEVELING 10 (HBO OPLEIDINGEN VOOR DOCENT DRAMA)
Op de HBO opleidingen tot docent drama of docent theater moet meer aandacht zijn voor primair onderwijs en voor de cognitieve ontwikkeling van kinderen in die leeftijdsgroep.

AANBEVELING 11 (MINISTERIE; HBO OPLEIDINGEN VOOR DOCENT DRAMA; SCHOLEN VO)
Om beter toegerust te zijn voor het geven van verdiepende lessen theorie, geschiedenis, dramaturgie en voorstellingsanalyse moeten dramadocenten hier in hun opleiding meer in getraind worden en/of gestimuleerd om een universitaire master of HBO master te volgen. De mogelijkheden hiervoor moeten worden uitgebreid en financiële barrières weggenomen.

AANBEVELING 12 (SCHOLEN PO EN VO)
Zet drama in het primair onderwijs en voortgezet onderwijs structureel in als verbindende factor om 21e eeuwse vaardigheden gericht op empathie, burgerschap, creativiteit en mediawijsheid te oefenen.

Reacties welkom op dit visiedocument.
Beroepsvereniging voor docenten theater en drama
info@docentendrama.nl
www.docentendrama.nl
Secretariaat: Baarzenstraat 19a, 5262 GD Vught
Fotografie: Pelle Bonink (Productiehuis van Academie Media, Art & Performance / Koning Willem I College te 's-Hertogenbosch)
Grafische Vormgeving: Dorus Verwiel Illustraties & Vormgeving

©'s-Hertogenbosch december 2017
Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij een financiële bijdrage van de Stichting Drama-Educatie